

ПОЗИЦІЙНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПІДРЯДНИХ УМОВНИХ РЕЧЕНЬ У СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ

POSITIONAL CHARACTERISTICS OF SUBORDINATE CONDITIONAL CLAUSES IN THE MIDDLE HIGH GERMAN LANGUAGE

Оксанич М.П.,

orcid.org/0000-0002-1322-0251

*викладач кафедри німецької мови та методики її викладання
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка*

Є низка питань, які не дістали широкого висвітлення у мовознавчих працях, пов'язаних із проблемою визначення природи складного речення та його конститuentів, зокрема складнопірядного речення, поєданого асиндетичним зв'язком, що є актуальним для сучасної германістики.

У статті розглядаються позиційні характеристики пірядних умовних речень, функціонування та варіативність умовних сполучників та основні моделі порядку слів у середньовірхньонімецькій мові.

Пірядні речення середньовірхньонімецької мови, незважаючи на відсутність єдиної форми вираження, є складними синтаксичними одиницями зі стійкими структурними ознаками, які характерні і для сучасної німецької мови.

Традиційно поєднання частин складнопірядних речень у середньовірхньонімецькій мові відбувається не лише відносними займенниками та сполучниками, але й асиндетичним зв'язком.

Хоча в середньовірхньонімецькій період активно розвиваються пірядні зв'язки, недостатньо розвинуті мовні форми не дають засобів їх адекватного вираження, тому логічні зв'язки між двома реченнями могли виражатися їхнім простим зіставленням, тобто складнопірядні речення поєднувалися асиндетично.

У пірядних умовних реченнях в німецькій поєднання головної та пірядної частин відбувається двома шляхами: сполучниковими засобами та асиндетичним зв'язком. Модель складнопірядних безсполучникових умовних речень з ініціальною позицією присудка виникла ще в давньовірхньонімецькій мові і продовжувала існувати в середньовірхньонімецькій та ранньовірхньонімецькій мові. Порядок слів у пірядних умовних безсполучникових реченнях середньовірхньонімецької мови був вільним і характеризувався відносною варіативністю розташування його компонентів.

У досліджуваному творі виявлено 43,3% безсполучникових умовних речень із загальної кількості проаналізованих одиниць.

Доведено, що основними сполучниками, які вводили пірядні умовні речення в середньовірхньонімецькій мові, були *ob* та *swenne*.

З'ясовано, що, незважаючи на те, що середньовірхньонімецький період характеризується виникненням нових сполучників з вузьким, точним і чітко диференційованим значенням, сполучник *daz* все ще зберігає свою поліфункціональність. Виявлені поодинокі випадки вживання сполучника *daz* у пірядних умовних реченнях середньовірхньонімецької мови, які складають 7,7% із загальної кількості проаналізованих одиниць. Функції та сфера використання сполучника *daz* суттєво звужуються в середньовірхньонімецькій мові. Проте *daz* все ще зберігає свою багатозначність у ранньовірхньонімецькій мові і вживається у пірядних реченнях мети, наслідку, причини та умови.

У досліджуваному творі «Пісня про Нібелунгів» виявлено 56,2% пірядних речень у постпозиції до головного речення і 43,8% – у препозиції із загальної кількості 57 сполучникових пірядних умовних речень.

Вибір моделей порядку слів пірядного речення, його комунікативно-синтаксична та семантична функції, а також розвиток і функціонування займенників та прислівників можуть бути покладені в основу подальшого наукового пошуку на тлі розвитку складного німецького речення.

Ключові слова: асиндетичний зв'язок, немаркований гіпотаксис, порядок слів, поліфункціональність.

There is a number of issues that haven't been thoroughly described in linguistics, namely the nature of an asyndetic complex sentence and its constituents, which is currently important for modern Germanistics.

Positional characteristics of subordinate conditional clauses, their functioning, variety of conditional conjunctions, and major patterns of word order in the Middle High German language are analyzed in the article.

Despite the absence of a single form of expression, clauses in the Middle High German Language were complex syntactical units with fixed structural features that are typical to Modern German as well.

Traditionally the combining of the clauses of complex sentences in the Middle High German language occurs not only with the help of relative pronouns and conjunctions, but also by asyndetical connection.

Though in the Middle High German period subordinate relations developed intensively, the language forms were not developed enough to provide the means of their adequate expression, that is why logical links between two clauses might have been expressed by mere juxtaposition, i.e. subordinate clauses were linked asyndetically.

In the German language, main and subordinate clauses in conditional sentences are joined by either conjunction means or asyndeton. The model of an asyndetic conditional sentences with predicate fronting first appeared in Old High German and remained in Middle High German and Early High German. The word order in an asyndetic conditional sentence in Middle High German was free, with relative variability of the distribution of its components.

In the epical poem under analysis we found 43.3% asyndetical conditional clauses from the total number of analyzed units.

It was proved that the main conjunctions, which introduced conditional clauses in the Middle High German language, were *ob* and *swenne*.

It was found out that in spite of the fact that the Middle High German period was characterized by the appearance of new conjunctions with narrow, accurate and clearly differential meaning the conjunction *daz* still preserved its polyfunctioning.

We have found rare examples of usage of the conjunction *daz* in the conditional subordinate clauses in the Middle High German language, which put together 7.7% from the total number of analyzed units. The function and the sphere of usage of the conjunction *daz* are narrowed dramatically during the above mentioned period. But conjunction *daz* still preserves its polysemy in the Early High German language and is used in the subordinate clauses of purpose, reason and condition.

In the epical poem *Nibelungenlied* we have found 56.2% of subordinate clauses in postposition to the main clause and 43.8% in the preposition from the total number of conjunctive subordinate clauses which comprise 57 units.

The choice of the word order pattern in clause, its communicative, syntactical and semantic functions as well as the evolution and functioning of pronouns and adverbs may become the basis for further research against the background of German complex sentence.

Key words: asyndetical connection, unmarked hypotaxis, word order, polyfunctioning.

Постановка проблеми. Останні десятиліття помітні успіхами у вивченні проблем, пов'язаних із природою складного речення в діахронному аспекті. Постійний інтерес германістів до питань мовної еволюції, її причин та механізмів, до процесів граматикизації і узуалізації мовних одиниць сприяє розв'язанню таких проблем історичного синтаксису, як реконструкції праіндоєвропейського речення та основних моделей порядку слів [2; 5; 14; 27; 33; 37–40], типології синтаксичних структур, механізмів граматичних змін, синтаксичних універсалій [1; 6; 12; 17; 18; 34], розвитку сполучників підрядності [6; 15; 18; 26; 31]. Водночас є низка питань, які не дістали широкого висвітлення у мовознавчих працях, пов'язаних із проблемою визначення природи складного речення та його конститuentів, зокрема складнопідрядного речення умови в середньоверхньонімецькій мові, що є актуальним для сучасної германістики. Оскільки підрядні умовні речення не були досліджені у діахронному плані, ми визначили актуальним дослідження позиційних характеристик підрядних умовних речень у середньоверхньонімецькій мові в контексті розв'язання загальної проблеми їх формування та механізмів їх змін.

Постановка завдання. За мету у статті ми ставимо визначити позиційні характеристики підрядного умовного речення в середньоверхньонімецькій мові.

Відомо, що традиційно поєднання частин складнопідрядних речень у середньоверхньонімецькій мові відбувається не лише відносними займенниками та сполучниками, але й асиндетичним зв'язком [5, с. 90; 36, с. 233].

Асиндетичний зв'язок, який притаманний усім давньогерманським мовам, є поєднанням дієслівних фраз або реченнєвих утворень, у якому одне з них логічно підпорядковане іншому при від-

сутності будь-якого формального маркера цього зв'язку (немаркований гіпотаксис) [6, с. 219, 224]. Зокрема, В.М. Ярцева звертала увагу на те, що раннім германським мовам властиве асиндетичне зіставлення двох речень. Попри багату систему субординативних сполучників нерозвиненість підрядних зв'язків була ще настільки великою, що майже будь-які логічні зв'язки між двома реченнями могли виражатися їхнім простим зіставленням [34, с. 6]. Слід також зважити на те, що асиндетичний зв'язок у давньогерманський період його розвитку є якісно відмінним від сучасної форми його репрезентації [6, с. 230].

Складнопідрядні умовні речення в німецькій мові викликають значний інтерес у дослідників, оскільки поєднання головної та підрядної частин відбувається двома шляхами: сполучниковими засобами та асиндетичним зв'язком. Модель складнопідрядних безсполучникових умовних речень з ініціальною позицією присудка виникла ще у давньоверхньонімецькій мові і продовжувала існувати у середньоверхньонімецькій та ранньоверхньонімецькій мові [36, с. 233].

Основними сполучниками, які вводили підрядні умовні речення в середньоверхньонімецькій мові, були *ob* та *swenne* [5, с. 90; 23, с. 158; 31, с. 62, 70; 35, с. 347; 36, с. 232; 40, с. 64]. Проаналізуємо приклади:

(1) *Ob ich ein fyrste wære ze wibe wolde ich han die iwern schonen tohter (Nibelungenlied, 1714,1-1714-3). «Якби я був королем, то узав би у дружини вашу прекрасну доньку»¹*

У прикладі (1) сполучник *ob* вводить підрядне речення умови, яке розташоване у препозиції до головного речення. При цьому спостерігаємо, що підмет підрядного речення *ich* займає постпозицію щодо сполучника *ob*, а присудок *wære* знаходиться у фінальній позиції підрядного речення. Отже,

¹ Переклад прикладів із середньоверхньонімецької мови, здійснений автором.

підмет і присудок підрядного речення розміщені дистантно. Така структура підрядного речення з фінальною позицією присудка тяжіє до структури сучасного підрядного німецького речення.

Конкуренцію сполучнику *ob* складав сполучник *swenne*, зокрема, приклад (2) демонструє використання сполучника *swenne* в підрядному реченні умови у препозиції щодо головного речення.

(2) *Swenne ir iagen ritet da wil ich gerne mite (Nibelungenlied, 0921,2). «Якщо ви їдете полювати, я охоче поїду з вами».*

Підмет підрядного речення *ir* займає постпозицію щодо сполучника *swenne*. Присудок *iagen ritet* знаходиться у фінальній позиції підрядного речення, демонструючи контактне розташування з підметом *ir*. Отже, спостерігаємо таку структуру підрядного речення, яка притаманна сучасній німецькій мові з фінальною позицією дієслівного присудка.

Наступні приклади (3–4) демонструють структурну варіативність підрядного умовного речення в середньовісній німецькій мові.

(3) *Vor leide mves ich sterben swenne ich Hagenen solde sehn (Nibelungenlied, 1090,4). «Я мусив би умерти від страждання, якби я побачив Хагена».*

(4) *Mir wære niht ze leit ob ich ze botenmiete iv solde gebn min golt (Nibelungenlied, 0562,2-0562,3). «Мені не було б прикро, якби я міг віддати вам у винагороду своє золото».*

На відміну від прикладів (1–2), приклади (3–4) демонструють постпозицію підрядного умовного речення щодо головного. У творі «Пісня про Нібелунгів» нами виявлено 56,2% підрядних речень у постпозиції до головного речення і 43,8% – у препозиції із загальної кількості 57 сполучникових підрядних умовних речень.

Наше дослідження засвідчує факт, що сполучники *ob* та *swenne* були не основними сполучниками підрядних умовних речень середньовісній німецькій мові. З ними конкурував поліфункціональний сполучник *daz*, який був основним сполучником і оформляв підрядний зв'язок у зазначеному періоді [1, с. 67; 5, с. 90; 22, с. 157; 23, с. 157; 28, с. 108; 31, с. 61; 40, с. 64], як у прикладі (5):

(5) *Vil tivrllicher reche dv solt gelovben mir daz ich dich alles des gewer (Nibelungenlied, 1955, 2-1955,3). «Ти б залюбки жив радісно, благородний лицар, якби ти завоював країну».*

У прикладі (5) ми спостерігаємо вживання поліфункціонального сполучника *daz* у підрядному реченні умови, яке розташоване у постпозиції щодо головного речення. Підмет підрядного речення *ich* та присудок *gewer*, який займає

фінальну позицію у підрядному реченні, розташовані дистантно. Цей приклад ілюструє тезу про те, що незважаючи на те, що середньовісній німецькій мові період характеризується виникненням нових сполучників з вузьким, точним та чітко диференційованим значенням, сполучник *daz* все ще зберігає свою поліфункціональність.

У творі «Пісня про Нібелунгів» виявлено поодинокі випадки вживання сполучника *daz* у підрядних умовних реченнях середньовісній німецькій мові, які складають 7,7% із загальної кількості проаналізованих одиниць (100% у постпозиції). Ми можемо припустити, що функції та сфера використання сполучника *daz* суттєво звужуються. Проте *daz* все ще зберігає свою багатозначність у ранньовісній німецькій мові та вживається в підрядних реченнях мети, наслідку, причини та умови [31, с. 82]. Порівняємо приклади:

(6) *Het er daz swert enhende so wær ez Hagenen tot (Nibelungenlied, 0995,3). «Якби він мав у руках свій меч, то це була б смерть Хагена».*

(7) *Getorste si in chvssen div frowe tæte daz (Nibelungenlied, 0568,2). «Якби вона хотіла його поцілувати, вона б це охоче зробила».*

Приклади (6) і (7) демонструють поєднання двох частин складнопідрядного речення умови асиндетичним зв'язком. У прикладі (6) присудок *het* займає ініціальну позицію в підрядному реченні. Підмет *er* займає постпозицію щодо присудка *het*, таким чином, розташовуючись з останнім контактено. Спостерігаємо, що в наведеному прикладі структура речення з ініціальною позицією присудка тяжіє до норм сучасної німецької мови. Проте у прикладі (7) складений присудок *getorste chvssen* утворює рамкову конструкцію. При цьому змінювана частина присудка займає ініціальну позицію у підрядному реченні, незмінювана – фінальну, що також не суперечить нормам сучасної німецької мови. Підмет *si* розташований у постпозиції до змінюваної частини присудка *getorste*. Ми інтерпретуємо речення (6) і (7) як поєднання залежного і головного речень безсполучниковим (асиндетичним зв'язком). У творі «Пісня про Нібелунгів» виявлено 43,3% безсполучникових умовних речень із загальної кількості проаналізованих одиниць.

(8) *Der sin mit helfe pflæge er wrde noch gesvnt (Nibelungenlied, 2068,2). «Якби його добре доглядали, він би був ще здоровим».*

У наведеному нижче прикладі (8) дві частини складнопідрядного умовного речення поєднані асиндетичним зв'язком, де підрядне речення розташоване у препозиції до головного. Присудок *sin*

займає медіальну позицію в підрядному реченні, що не відповідає структурі сучасного складнопідрядного безсполучникового умовного речення. Наведений приклад дає підстави припустити, що порядок слів у підрядних умовних безсполучникових реченнях був вільним і характеризувався відносною варіативністю розташування його компонентів. Кількість сполучникових і безсполучникових підрядних умовних речень у творі «Пісня про Нібелунгів» співвідноситься як 56,7% і 43,3%.

Незважаючи на досить розвинену систему складнопідрядного речення в середньовісній німецькій мові, відбувався подальший розвиток моделей складнопідрядних речень, зокрема підрядних речень умови, частини яких поєднувалися асиндетичним зв'язком, про що свідчать отримані результати.

Проведений нами аналіз слугує підтвердженням того, що в середньовісній німецькій мові найпоширенішим сполучником підрядних

умовних речень був сполучник *ob*, який вводив більшість підрядних речень умови зазначеного періоду, і з яким одночасно конкурував сполучник *swenne*. Сполучник *daz* зберігає у підрядних реченнях умови свою поліфункціональність, але функції та сфера його використання суттєво звужуються.

Висновки. Отже, вибір моделей порядку слів підрядного середньовісній німецького речення, його комунікативно-синтаксична та семантична функції, а також розвиток і функціонування умовних сполучників можуть бути покладені в основу подальшого наукового пошуку на тлі розвитку складного німецького речення.

Проведений аналіз дав змогу уточнити статус складнопідрядних умовних речень і варіативність умовних сполучників. Отримані результати є перспективними для подальшого аналізу складних речень з іншими підрядними одиницями та їхньою комунікативно-синтаксичною природою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Адмони В.Г. Исторический синтаксис немецкого языка. Москва : Высшая школа, 1963. 335 с.
2. Адмони В.Г. К проблеме порядка слов (замыкание предложения в немецком языке). *Изв. АН СССР, отд. яз. и лит.* Москва, 1949. Т. 8. Вып. 4. 373 с.
3. Баранівська О.С. Складнопідрядні речення з підрядними означальними в сучасній польській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.03 / НАН України. Ін-т укр. мови. Київ, 2003. 20 с.
4. Бокова П.М. Темпоральні відношення в іспанському часовому складнопідрядному реченні. Проблеми семантики слова, речення та тексту. Збірник наукових статей. Вип. 5 / відп. ред. Корбозерова. Київ : КДЛУ, 2001. Вип. 5 С. 9–14.
5. Бублик В.Н. Історія німецької мови : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. Вінниця : Нова книга, 2004. 272 с.
6. Буніятова І.Р. Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV–XIII ст.) : монографія. Київ : Видавничий центр КНЛУ, 2003. 327 с.
7. Ванников Ю.В. Синтаксис речи и синтаксические особенности русской речи. Москва : Русский язык, 1978. 296 с.
8. Варшавская А.И. Смысловые отношения в структуре языка (на материале современного английского языка). Ленинград : Издательство Ленинградского университета, 1984. 135 с.
9. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ : Наукова думка, 1992.
10. Гулыга Е.В. Теория сложноподчиненного предложения в современном немецком языке. Москва : Высшая школа, 1971. 274 с.
11. Гусар Н.І. Структура та функції абсолютної дієприкметникової конструкції у середньоанглійській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Київський національний лінгвістичний університет. Київ, 2002. 19 с.
12. Гухман М.М., Семенюк Н.Н. История немецкого литературного языка. Москва : Наука, 1983. 200 с.
13. Долгова О.В. Синтаксис как наука о построении речи : учеб. пособие. Москва : Высшая школа, 1980. 191 с.
14. Долинина И.Б. Системный анализ предложения (на материале английского языка) : учеб. пособие. Москва : Высшая школа, 1977. 175 с.
15. Жирмунский В.М. История немецкого языка. 5-е изд. Москва : Высшая школа, 1965. 408 с.
16. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. Москва : Наука, 1982. 367 с.
17. Ившин В.Д. Синтаксис речи современного английского языка. Смысловое чтение предложения : учебник. Ростов н/Дону : Феникс, 2002. 320 с.
18. Кацкова Т.А. Сложноподчиненное предложение с придаточным определительным в средневерхне-немецком языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Ленинградский ордена Ленина и ордена Трудового Красного Знамени государственный университет им. А.А. Жданова. Ленинград, 1975. 18 с.
19. Кнабе Г.С. Ещё раз о двух путях развития сложного предложения. *Вопросы языкознания*. 1955. № 1. С. 108–116.
20. Корбозерова Н.М., В'язанкіна А.М. Динамізм структури речення. Проблеми семантики слова, речення та тексту : зб. наук. ст. Вип. 6 / відп. ред. Н.М. Корбозерова. Київ : КДЛУ, 2001. Вип. 6. С. 115–117.

21. Корбозерова Н.М. Структурна інтеграція речення. Проблеми семантики слова, речення та тексту : зб. наук. ст. Вип. 5 / відп. ред. Н.М. Корбозерова. Київ : КДЛУ, 2001. Вип. 5. С. 105–107.
22. Куркина А.А. Сложные предложения с причинными отношениями в древневерхненемецком языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Министерство просвещения РСФСР. Ленинградский государственный педагогический институт имени А.И. Герцена. Ленинград, 1966. 19 с.
23. Левицький В.В. Історія німецької мови : посібник для студентів вищих навчальних закладів. Вінниця : Нова книга, 2007. 216 с.
24. Лешкова Н.В. Актуальне членування детермінантних складнопідрядних речень : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2006. 20 с.
25. Мещанинов И.И. Части речи и члены предложения. Москва; Ленинград : Издательство АН СССР, 1945. 321 с.
26. Москальская О.И. Проблемы системного описания синтаксиса (на материале немецкого языка). Москва : Высшая школа, 1974. 175 с.
27. Одри Ж. Индоевропейский язык / пер. с франц. Л.В. Иванова. *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. XXI: Новое в индоевропеистике. Москва : Прогресс, 1988. С. 24–121.
28. Оксанич М. Функціонування сполучника *DAZ* у середньовісній німецькій мові. Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. Вип. 81 (2). С. 107–111.
29. Семененко Г.М. Порядок слів як засіб синтаксичного зв'язку в складнопідрядному реченні. Проблеми семантики слова, речення та тексту : зб. наук. ст. Вип. 5 / відп. ред. Н.М. Корбозерова. Київ : КДЛУ, 2001. Вип. 5. С. 159–163.
30. Солганик Г.Я. Синтаксическая стилистика (Сложное синтаксическое целое). Москва : Высшая школа, 1973. –214 с.
31. Строева-Сокольская Т.В. Развитие сложноподчиненного предложения в немецком языке. Ленинград : Ленингр. гос. ун-т, 1940. 106 с.
32. Фефелова В.В. Складні речення з підрядними часу в сучасній французькій мові (структура, семантика, прагматика) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05 / Київський національний лінгвістичний університет. Київ, 2006. 20 с.
33. Шубик С.А. Порядок слов в древневерхненемецком языке (Место глагола в повествовательном предложении) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Академия наук СССР. Ленинградское отделение института языкознания. Ленинград, 1964. 20 с.
34. Ярцева В.Н. Развитие сложноподчиненного предложения в английском языке. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1940. 116 с.
35. Behagel O. Deutsche Syntax. Bd. III. Heidelberg : Carl Winters Universitätsbuchhandlung, 1928.
36. Moskalskaja O.I. Deutsche Sprachgeschichte. Moscow : Hochschule, 1977. 237 s.
37. Paul H. Deutsche Grammatik. Halle: Niemeyer, 1954. Band III, Teil IV. 447 s.
38. Reis H. Über althochdeutsche Wortfolge. *Zeitschrift für deutsche Philologie*. 1901. Bd. 33. S. 220–229.
39. Ries J. Die Wortstellung in Beowulf. Halle : Max Niemeyer, 1907. 310 s.
40. Schildt J. Kurze Geschichte der deutschen Sprache. Berlin : Volk u. Wiss., 1991. 168 s.